

VEDRAN DUANČIĆ

Zagreb

Izvorni znanstveni članak
UDK 911(497.1)“1918/1941”(091)

Obrisi znanstvene mreže u nastajanju: kanali komunikacije kao integrativni čimbenik geografije u međuratnoj Jugoslaviji

Autor razmatra nekoliko važnih čimbenika koji su omogućili – ali i spriječili – čvršće povezivanje visokoškolskih ustanova i geografskih tradicija u Zagrebu i Beogradu, koje su razvijane od kraja 19. stoljeća, te visokoškolskih ustanova s katedrama za geografiju u Ljubljani i Skopju, koje su osnovane tek u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Znanstveno formiranje pod utjecajem njemačke geografske tradicije, novi politički okvir nastao uspostavom južnoslavenske države, te središnja pozicija srpskog geografa Jovana Cvijića, izdvojeni su kao neki od najbitnijih integrativnih čimbenika. Na pitanje je li u međuratnoj Jugoslaviji postojala – ili uopće bila moguća – izgradnja geografije kao ujedinenog i koherentnog znanstvenog polja, ili je geografija (p)ostala podijeljena u nekoliko znanstvenih tradicija s nacionalnim predznakom, odgovor među ostalim nudi i analiza prijepora vezanih uz prijelaze nastavnika geografije s jednog sveučilišta na drugo. Osim na političku pozadinu, autor upućuje i na zanemarene ili nepoznate poveznice između geografa u Beogradu, Ljubljani, Skopju i Zagrebu, koje su dosad tretirane kao izdvojene epizode u povijesti geografije u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Ključne riječi: povijest znanosti, geografija, znanstveno polje, kanali komunikacije, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija

Uvod

Unatoč velikom i kontinuirano rastućem broju djela koja se bave raznim aspektima povijesti Jugoslavije u 20. stoljeću, kako u okvirima historiografija na prostoru nekadašnje Jugoslavije tako i u „međunarodnoj“ historiografiji, povijest znanosti u jugoslavenskom kontekstu razmjerno je zanemareno istraživačko područje. Pokušaj identifikacije makar nekoliko razloga za takvu situaciju zahtjevna je zadaća koja nadilazi okvire ovoga članka.¹ U Hrvatskoj, kao i u nekim susjednim zemljama, povijest znanosti nije nepoznata

1 Među ostalim, valja napomenuti da su disciplinarne granice povijesti znanosti već desetljećima sistemski zamagljivane do te mjere da je o povijesti znanosti gotovo nemoguće govoriti bez spomena

tema. U Hrvatskoj ona počiva na interdisciplinarnim temeljima u kojima se isprepliću istraživanja pojedinih znanstvenika o prošlosti njihovih disciplina; prijevoda, kritika i novih čitanja starih i suvremenih klasika sociologije i filozofije znanosti; te radovi nekolicine povjesničara znanosti i institucija specijaliziranih za povijest znanosti.²

U djelu *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije (1900.-1960.)* Žarko Dadić obratio je pozornost na odnos znanosti i politike te je dokumentirao niz politički intoniranih sukoba koji su se odigrali u raznim znanstvenim disciplinama u Hrvatskoj tijekom prve polovice 20. stoljeća. Jedan od tih sukoba – pitanje imenovanja i razrješenja, odnosno umirovljenja nastavnika na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu (današnjem Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu) sredinom 1920-ih godina – jedna je od središnjih točaka ovoga članka. No ovaj članak tu epizodu smješta u širi jugoslavenski kontekst te upućuje na nekoliko sličnih prijevora koji su uključivali geografe u međuratnoj Jugoslaviji, a u kojima je odnos političkog identiteta i znanstvenog kapitala došao do izražaja kroz kanale komunikacije između pojedinih znanstvenika i znanstvenih ustanova.

Kroz nekoliko primjera mobilnosti nastavnika geografije između sveučilišta u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslaviji, te pozadinske komunikacije koja je pratila ta politički osjetljiva kadrovska rješenja, članak ispituje mogućnosti i ograničenja izgradnje geografije kao „jedinstvenog“ i koherentnog znanstvenog polja u prvoj Jugoslaviji. Glavne značajke geografije kao znanstvenoga polja, kako ih je opisao Pierre Bourdieu, vidljive su u modalitetima komunikacije između institucija i aktera: međudjelovanju heteronomnih i autonomnih pozicija; distribuciji moći; znanstvenom i društvenom autoritetu i kapitalu; interesima i profitu; sukobima između etabliranih znanstvenika i novopridošlica; te strategijama koje znanstvenici pritom primjenjuju.³ Pojednostavljeno pitanje glasi: možemo li u međuratnome kontekstu govoriti o postojanju „jugoslavenske geografije,“ tek o tri nacionalne – srpske, hrvatske i slovenske – geografske tradicije, ili pak samo o odjecima njemačke i francuske geografske tradicije, dominantnih u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Iako u ovome članku ograničeno na geografiju, ovo je pitanje dio znatno većeg problema koje se tiče ne samo određiva-

filozofije i sociologije znanosti, kao i niza srodnih disciplina, koje su obuhvaćene engleskim izrazom *science studies*.

- 2 Primjerice, Žarko Dadić je u nizu knjiga prikazao razvoj znanosti – prvenstveno egzaktne – na području Hrvatske u razdoblju od ranoga srednjeg vijeka do 1960-ih godina. Vidi Žarko Dadić, *Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb 1991; Dadić, *Hrvati i egzaktne znanosti u osvit novovjekovlja*, Zagreb 1994; Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Zagreb 2004; Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvata u poslijeprosvjeteljskom razdoblju (1789-1835)*, Zagreb 2007; Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba kulturnog i znanstvenog preporoda (1835-1900)*, Zagreb 2010; Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije (1900-1960)*, Zagreb 2010; Dadić, *Povijest znanosti i filozofije u Hrvata (s osobitim obzirom na egzaktne znanosti), knjiga I, Srednji vijek*, Zagreb 2015.
- 3 Pierre Bourdieu, „The Specificity of the Scientific Field and the Social Conditions of the Progress of Reason“, *Social Science Information*, 14, br. 6, 1975, 19-47; Bourdieu, *Homo Academicus*, Stanford 1988; Bourdieu, „The Peculiar History of Scientific Reason“, *Sociological Forum*, 6, br. 1, 1991, 3-26.

nja naravi znanstvenih mreža i praksi u Jugoslaviji, već i pitanja što povijest geografije u međuratnoj Jugoslaviji kazuje o samoj Jugoslaviji, među ostalim i o dominantnim onovremenim političkim i nacionalnim odnosima.

Institucionalni razvoj i politički značaj geografije u prvoj polovici 20. stoljeća

Institucionalni razvoj geografije u južnoslavenskim zemljama započeo je osnivanjem katedre za geografiju na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu 1883., gdje je prvi profesor bio akademik Petar Matković, a intenziviran je uspostavom katedre za geografiju na Filozofskom fakultetu Velike škole u Beogradu 1893., za što je bio zaslužan Jovan Cvijić. Te dvije institucije bile su jedina središta visokoškolske geografije do osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Godine 1919. osnovano je sveučilište (Univerza) u Ljubljani, a 1920. za prvog profesora geografije postavljen je hrvatski geograf Artur Gavazzi, koji je na mjestu profesora radio od 1921. do 1926. U Skopju je 1920. osnovan Filozofski fakultet, koji je – poput Pravnog fakulteta u Subotici – bio dio beogradskog univerziteta; od 1922. i ondje je postojala katedra za geografiju, a prvi profesor bio je Petar S. Jovanović.⁴ Po uspostavi jugoslavenske države, unutar iste političke cjeline došlo je do intenzivnijeg susreta dva postojeća središta znanstvene geografije, koji su dotad održavali tek minimalne kontakte, kao i do institucionalnog proširenja geografske mreže uspostavom novih visokoškolskih središta. No to širenje nije dovelo do značajnog narušavanja odnosa snaga, jer je zahvaljujući institucionalnoj veličini te Cvijićeve prestižu, geografija na beogradskom sveučilištu ostala primarno središte proširene policentrične mreže institucija i znanstvenika.

Iako su fizika i biologija u središtu zanimanja mnogih povjesničara znanosti koji se bave 20. stoljećem, u Hrvatskoj i Jugoslaviji tijekom prve polovice 20. stoljeća pitanja odnosa znanstvene nepristranosti i političke angažiranosti, međusobne uvjetovanosti okoliša i društvenih grupa (uključujući i nacije), te projekti konstrukcije nacionalnih zajednica najjasnije su dolazila do izražaja upravo u geografiji. U kontekstu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i inicijalnih prijepora oko političkog i administrativnog ustroja nove države,⁵ kao i konfrontacija političkih opcija koje su često, iako ne i nužno,⁶ bile podijeljene prema nacionalnoj pripadnosti, disciplinarna pozicija geografije omogućila je geografima da se osvrnu na novonastalu političku situaciju. Geografi su se naši u jedinstvenome položaju da kroz istraživanja međuodnosa fizičkog i kulturnog okoliša komentiraju kako jugoslavensku prošlost, u smislu načina na koje je okoliš utjecao – ograničavao ili usmjeravao – povijesni razvoj Južnih Slavena, tako i jugoslavensku

4 Mirjanka Madževik, Biljana Apostolovska-Toševska i Marjan Dimitrijević, *Institut za geografiju: 85 godina*, Skopje 2008, 8, 103; Verka Jovanović (ur.), *Petar S. Jovanović: istraživač u geografiji – pregled u društvu*, Kragujevac 2014.

5 Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Ithaca 1984.

6 Dejan Djokić, *Elusive Compromise: A History of Interwar Yugoslavia*, New York 2007.

„sadašnjost“, tj. okolnosti u razdoblju neposredno nakon uspostave nove države. Bitan čimbenik uspjeha geografskih narativa o Jugoslaviji i širem konceptu „jugoslavenskih zemalja“ bila je i činjenica da oni nisu proturječili od ranije postojećim povijesnim narativima te onovremenoj političkoj frazeologiji, već su ih nadopunjavali i učvršćivali. Geografski pregledi Jugoslavije igrali su presudnu ulogu „inventarnih knjiga“ nove države, posredstvom koji je čitateljstvo (s obzirom na visoku stopu nepismenosti i ograničen doseg ovih publikacija, riječ je bila o razmjerno malenome dijelu ukupne populacije) moglo dobiti saznanja o regijama koje su im dotad bile uglavnom nepoznate i koje su donedavno pripadale različitim, nerijetko i neprijateljski nastrojenim državama.

Sa znanstveno-političkim angažmanom u korist uspostave jugoslavenske države dosad je bilo prvenstveno povezivano ime srpskog geografa Jovana Cvijića (1856.-1927.), iako je u razdoblju između 1918. i sredine 1920-ih godina nekolicina istaknutih hrvatskih i slovenskih geografa također aktivno sudjelovala u diskurzivnome konstruiranju Jugoslavije kao „prirodne“ geografske i kulturne, a ne samo političke cjeline.⁷ Dok je najpoznatije Cvijićevo djelo, *La Péninsule balkanique* iz 1918., bilo izvorno napisano na francuskome jeziku i namijenjeno stranome čitateljstvu⁸ – prvenstveno diplomatima i znanstvenoj javnosti zapadne Europe i sjeverne Amerike – a njen politički potencijal došao je do izražaja na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919.-1920., geografski pregledi Jugoslavije iz pera hrvatskih i slovenskih autora, iako nisu stekli ugled usporediv s onim Cvijićeve kapitalnog djela, igrali su nezanemarivu ulogu u ranoj fazi postojanja, odnosno izgradnje jugoslavenske države. Do trenutka kad je 1922. objavljen „srpsko-hrvatski“ prijevod – i to tek prvog od dva dijela knjige – *Balkanskog poluostrva* u beogradskom (ćirilichnom) i zagrebačkom (latiničnom) izdanju,⁹ primjericice, već su bila objavljena djela Karla (Karela) Capudera,¹⁰ Antona Melika,¹¹ Milana Šenoa,¹² Ive Juras¹³ i Filipa Lukasa.¹⁴ Osim opisa geografije Jugoslavije, kroz koncept „jugoslavenskih zemalja“, koji je kombinirao (ne uvijek dosljedno) povijesnu, etničku, kulturnu i geomorfološku dimenziju, ta su djela upućivala i na jugoslavenske teritorijalne pretenzije u vrijeme dok je o pitanju jugoslavenskih granica bilo raspravljano u Parizu te u pregovorima s Italijom. Iako su neki geografi, poput Filipa Lukasa, kasnije razvili protu-jugoslavenske geografske narative koji su negirali samu mogućnost

7 Vedran Duančić, „Geographical Narration of Interwar Yugoslavia: Serbian, Croatian, and Slovenian Perspective, 1918 to the mid-1920s“, *East Central Europe* 43, br. 1-2, 2016, 188-214.

8 Jovan Cvijić, *La Péninsule balkanique: géographie humaine*, Pariz 1918.

9 Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje: osnovi antropogeografije*, knjiga I., Beograd 1922; Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje: osnovi antropogeografije*, knjiga I., Zagreb 1922.

10 Karel Capuder, *Nаша država: zemljepisni pregled s statističnimi tabelami*, Maribor 1919.

11 Anton Melik, *Jugoslavija: zemljepisni pregled*, 2 knjige, Ljubljana 1921-1923.

12 Milan Šenoa, *Geografija Jugoslavije*, Zagreb 1921.

13 Ivo Juras, *Zemljopis Jugoslavije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1922.

14 Filip Lukas, „Yugoslavia as Economic Territory“, u: *The Yugoslavic Littoral on the Adriatic Sea*, ur. Milan Rojc, Zagreb 1919, 45-68; Lukas, *Geografija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1922.

postojanja jedinstvene jugoslavenske zajednice zbog kulturnih proturječnosti unutar Jugoslavije, koje su pak bile uvjetovane geografskim različitostima prostora koje su Srbi, Hrvati i Slovenci nastanjivali od ranoga srednjeg vijeka,¹⁵ djela navedenih geografa iz razdoblja neposredno nakon uspostave nove države, makar i bez eksplicitnog političkog svrstavanja, konstruirala su sliku Jugoslavije ne samo kao države stvorene voljom jugoslavenskih „plemena“ ili naroda, već i kao geografske cjeline koja je bila u skladu sa sâmom prirodom. U vrijeme kad je geografski determinizam bio razmjerno široko rasprostranjen među geografima i prisutan u javnome diskursu, političke implikacije ovakvih stavova imale su golem značaj.¹⁶

Integrativni čimbenici izgradnje „jugoslavenske“ geografije

Razmatranje mogućnosti i ograničenja projekta izgradnje „jugoslavenske geografije“ u međuratnome razdoblju upućuje na nekoliko integrativnih čimbenika koji su došli do izražaja nakon 1918. godine, iako su neki djelovali već i od ranije. Prvi integrativni čimbenik u formiranju znanstvene geografske mreže u Jugoslaviji bila je preokupacija novim političkim prilikama i uspostavom Jugoslavije. Većina geografa imala je što za reći o pitanju jugoslavenskih državnih granica (iako se, bitno je napomenuti, profesionalni geografi načelno nisu javno očitovali o pitanju unutarnjih, odnosno administrativnih granica i njihovih promjena tijekom međuratnog razdoblja) ili jugoslavenskog položaja u okviru versajskog poretka, nejednakog gospodarskog i kulturnog razvoja te, prije svega, o nacionalnome pitanju. Bez obzira na njihov stav prema Jugoslaviji, odnosno jesu li podržavali jugoslavensko jedinstvo, bili skeptični prema toj ideji, ili smatrali da je ono nemoguće, na neki su se način u radovima osvrtni na stanje u Jugoslaviji. Neki geografi bili su primarno usredotočeni na prostorne jedinice manje od Jugoslavije, poput regija svog porijekla, dok je većina geografa istraživala i pisala o različitim regijama s kojima nisu bili osobno povezani. Pogotovo nakon sredine 1920-ih godina, većina radova objavljenih u znanstvenim časopisima, doktorskih disertacija i monografija iz područja

15 Vidi i Višeslav Aralica, „Konstrukcija identiteta Hrvata u hrvatskom seljačkom pokretu i nacionalističkom i ustaškom pokretu, 1935-1945“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2011, 378-408.

16 Pritom je bitno napomenuti da su povjesničari geografije osporili rigidnu dihotomiju između determinizma, koji se često povezuje s imenom njemačkog geografa Friedricha Ratzela (1844-1904) i posiblizima, koji je „razvio“ francuski geograf Paul Vidal de la Blache (1845-1918), prema kojoj je Ratzel naglašavao okoliš kao kalup i usmjeravajuću silu, dok je Vidal naglašavao ulogu društva u prilagodbi okolišu i modifikaciji okoliša. Iako je, prema riječima Woodruffa Smitha, Ratzel smatrao da je fizički okoliš „okvir za inovacije i izgradnju kulture koji određuje opće smjernice u promjeni kulturnih oblika kroz vrijeme“, ne bi ga se trebalo smatrati punokrvnim deterministom, niti bi Vidalov posibilizam, prema Davidu Livingstoneu, trebalo shvatiti kao „radikalni voluntarizam“. Vidi Woodruff D. Smith, *Politics and the Sciences of Culture in Germany, 1840-1920*, New York 1991, 146, i David N. Livingstone, *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*, Oxford 1992, 267.

geografije – bilo fizičke ili antropogeografije – imala je uži regionalni fokus, u skladu s pristupom regionalne geografije, koji je razvijan od druge polovice 19. stoljeća, a u međuratnom razdoblju posebno ga je zagovarao njemački geograf Alfred Hettner.¹⁷

Drugi bitan integrativni čimbenik bio je vrlo sličan tijek obrazovanja koje je velik broj jugoslavenskih geografa stekao. U razdoblju između 1890. i Prvoga svjetskog rata nezanemariv broj studenata iz južnoslavenskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije studirao je geografiju – često u kombinaciji s poviješću – na sveučilištu u Beču (drugo razmjerno učestalo austrijsko odredište bio je Graz). Ondje su pohađali i predavanja uglednoga njemačkog geomorfologa Albrehta Pencka (1858.-1945.).¹⁸ Tako su u Beču, među ostalima, doktorirali Artur Gavazzi (1891.), Jovan Cvijić (1893.), etnolog Niko Županić (1903.), Pavle Vujević (1904.), Karel Capuder (1906.) i Jevto Dedijer (1907.), dok je Filip Lukas diplomirao 1906. Penck, koji je u Beču predavao između 1885. i 1906., kada je prešao na berlinsko sveučilište,¹⁹ izvršio je snažan utjecaj na cijeli naraštaj znanstvenika koji su obilježili geografiju u međuratnoj Jugoslaviji. Nakon Penckova odlaska, generacija slovenskih geografa poput Antona Melika, Silva Kranjca, Valtera Bohinca, Franje Baša, te (Hrvata) Ive Rubića, također je studirala u Beču. Nekolicina ih je ondje provela kraće vrijeme – jedan ili nekoliko semestara – no i oni su bili znanstveno formirani pod izravnim utjecajem njemačke geografije, što je imalo odlučujuć utjecaj na daljnji razvoj geografije u Jugoslaviji.

Treći nezaobilazni integrativni čimbenik jugoslavenske geografske mreže bio je sâm Cvijić. Kao najpoznatiji onodobni geograf u jugoistočnoj Europi, Cvijić je igrao ključnu ulogu poveznice, neksusa među različitim središtima znanstvene geografije. Njegova uloga nalikovala je onoj vodećeg francuskog geografa s kraja 19. i početka 20. stoljeća, Paula Vidala de la Blachea, koji je iz pariške Sorbonne „upravljao“ francuskom geografijom posredstvom svojih nekadašnjih učenika, profesora na manjim sveučilištima²⁰ – uz vrlo bitnu razliku da je u Kraljevini Srbiji do Prvoga svjetskoga rata postojalo samo jedno sveučilište, a da je u Kraljevini SHS/Jugoslaviji geografija predavana na visokoškolskim institucijama u tek četiri grada.²¹ Drugi su geografi bili upoznati s njegovim radovima, geomorfološkim i antropogeografskim idejama, koje su perpetuirali (iako

17 Alfred Hettner, *Die Geographie: Ihre Geschichte, Ihr Wesen und Ihre Methoden*, Breslau 1927.

18 Ostali istaknuti profesori čija su predavanja srpski, hrvatski i slovenski studenti geografije slušali bili su Eduard Suess, koji je predavao geologiju, Julius von Hann, koji je predavao meteorologiju, i Wilhelm Tomaschek, koji je predavao povijesnu geografiju.

19 Hans-Dietrich Schultz, „*Ein wachsendes Volk braucht Raum.*“ *Albrecht Penck als politischer Geograph*“, u: *1810–2010: 200 Jahre Geographie in Berlin an der Universität zu Berlin (ab 1810), Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin (ab 1828), Universität Berlin (ab 1946), Humboldt-Universität zu Berlin (ab 1949)*, ur. Bernhard Nitz, Hans-Dietrich Schultz i Marlies Schultz, 2. izdanje, Berlin 2011, 99-153.

20 Hugh Clout, „In the shadow of Vidal de la Blache: letters to Albert Demangeon and the social dynamics of French geography in the early twentieth century“, *Journal of Historical Geography*, 29, br. 3, 2003, 336-355.

21 U Zagrebu je, uz Mudroslovni fakultet, postojalo i drugo središte geografije, na Ekonomsko-komercijalnoj školi, gdje je od 1920. do 1945. geografiju predavao Filip Lukas. Vidi i Damir Magaš, „Geografi-

nerijetko s tek minimalnim kritičkim angažmanom) ili, rjeđe, poput Lukasa od sredine 1920-ih godina, osporavali. Posredstvom svojih bliskih suradnika i učenika, Cvijić je, pored njenog sadržaja i usmjerenja, utjecao i na institucionalni razvoj geografije kao discipline, ne samo u Beogradu i Skopju, već i u Zagrebu i Ljubljani. Tijekom studija u Beču, a pogotovo u izbjeglištvu tijekom Prvoga svjetskog rata, u Londonu i Parizu između 1915. i 1919.,²² Cvijić je također bio dominantna poveznica južnoslavenskih geografa sa širim europskim i sjevernoameričkim znanstvenim mrežama.

No umjesto isključivog fokusa na Cvijića, što je učestala praksa u djelima koja se dotiču pitanja geografije u prvoj Jugoslaviji, potrebno je sagledati geografski diskurs i institucionalni razvoj u širim okvirima, koji, pored Beograda, obuhvaćaju i Ljubljanu, Skopje i Zagreb. Upravo je komunikacija između institucija i pojedinih geografa iz Ljubljane, Skopja i Zagreba s Cvijićem u prvim godinama postojanja Jugoslavije od presudne važnosti za razumijevanje geografije kao znanstvenog polja. Potrebno je ispitati odnose među pojedinim geografima i institucijama koji su omogućavali prijenos ideja i znanja unutar geografske mreže u međuratnoj Jugoslaviji. Dok je premještaj nastavnika iz jedne škole u drugu ili prelazak gimnazijskih nastavnika na sveučilišne pozicije bio razmjerno česta pojava (većina onodobnih sveučilišnih nastavnika geografije u jednom dijelu svoje karijere predavala je u gimnazijama), zabilježen je tek malen broj prijelaza nastavnika između sveučilišta u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno u Kraljevini Jugoslaviji. U području geografije, slučajevi Valtera Bohinca, Artura Gavazzija, Vojislava Radovanovića i Ive Rubića otkrivaju unutarnju dinamiku geografske mreže u međuratnoj Jugoslaviji, uključujući i odnos između znanosti i politike.

Mobilnost sveučilišnih nastavnika geografije i komunikacijski kanali između znanstvenih središta

Slučaj srpskoga geografa Vojislava Radovanovića (1894.-1957.) posebno je ilustrativan primjer transfera između akademskih institucija u prvoj Jugoslaviji, koji upućuje ne samo na odnose među geografima već i na njihovu komunikaciju s drugim znanstvenicima, pogotovo onima iz srodnih disciplina. Radovanović je diplomirao geografiju pod mentorstvom Jovana Cvijića na Univerzitetu u Beogradu 1921. godine. Tijekom 1921.-1922. predavao je u skopskoj gimnaziji, nakon čega je kratko vrijeme bio Cvijićeve asistent. Doktorirao je 1924., a potom je postao docent na Filozofskom fakultetu u Skopju, no krajem 1925. postavljen je za predavača fizičke geografije na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu.²³ Njegov kratki boravak u Zagrebu bio je dio znatno većeg

ja i geografi na visokoškolskim ustanovama u Hrvatskoj izvan Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu“, *Geoadria* 12, br. 2, 2007, 152-153.

22 Ljubinka Trgovčević, „Jovan Cvijić u Prvom svetskom ratu“, *Istorijski časopis*, 22, 1975, 173-231.

23 V. Đurić i M. Kostić, „Dr. Vojislav S. Radovanović“, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 37, 1957, 3-6.

političkog previranja te pruža detaljan uvid u mogućnosti i ograničenja nadilaženja znanstvenih partikularizama u prvaj Jugoslaviji.

Prije evaluacije kandidata za poziciju izvanrednog profesora geografije, dio profesora zagrebačkog Mudroslovnog fakulteta obratio se tadašnjem „najvišem autoritetu“ – tražena je preporuka od Jovana Cvijića. Ovo obraćanje Cvijiću nije bila iznimka; primjerice, 1922., kada je za profesora geografije na novoosnovanom Filozofskom fakultetu u Skopju imenovan Petar S. Jovanović (1893.-1957.), jedan od Cvijićevih najbližih učenika i suradnika, srpski geograf Borivoje Ž. Milojević (1885.-1967.), pitao je svoga učitelja i naređenoga: „Je li Vaše mišljenje da Jovanović treba da bude docent u Skoplju[?] Mi ćemo zamoliti g. Vulića da sednicu ne saziva, dok ne dobijemo odgovor od Vas“.²⁴ Dok su konzultacije oko imenovanja u Skopju ostajale unutar institucionalnih okvira Univerziteta u Beogradu, pitanje zagrebačkih sveučilišnih nastavnika Cvijiću izlazilo je izvan institucionalnih okvira zagrebačkog sveučilišta. Profesor geologije i paleontologije Ferdo Koch i profesor mineralogije Fran Tućan, koji su bili smatrani bliskima unitarističkoj struji, obrazložili su odluku da se obrate Cvijiću kazavši: „Općenito je poznato, da mi imamo odličnu geografsku školu g. Jovana Cvijića, prof[er]ora beogradskog univerziteta, na vrlo dobrom glasu i u naučnom svijetu izvan naše države. Za to se nama činilo najispravnijim, da se u tom pitanju obavještenja radi obratimo na g. Cvijića, kojim nam je u svom pismu [a] i usmeno preporučio kao kandidata g. dra. Vojislava S. Radovanovića, sada docenta za geografiju na filozofskom fakultetu u Skoplju“.²⁵ Cvijić je pohvalio Radovanovićev karakter i istaknuo da je Radovanović ne samo „ozbiljno spreman“ u fizičkoj geografiji i antropogeografiji, već i da „ima kartografsku obuku i znatnih crtačkih sposobnosti“, a k tome je i dobro upoznat s Cvijićevim radom i uređenjem beogradskog Geografskog instituta, tada najvećeg i najprestižnijeg u zemlji.²⁶

No, ubrzo po imenovanju u Zagrebu, Radovanović je bio među devetoro nastavnika Sveučilišta koji su u siječnju 1926. umirovljeni odlukom tadašnjeg ministra prosvjete, Stjepana Radića.²⁷ Neki suvremenici, prvenstveno oni unitaristički orijentirani – iako i dio federalista²⁸ – smatrali su da je ovaj Radićev potez, kao i ostatak njegovog kratkog mandata,²⁹ bio usmjeren protiv ideje jugoslavenskog jedinstva, vođen stranač-

24 Arhiv SANU, 13848-790-26, pismo Borivoja Ž. Milojevića Jovanu Cvijiću, 28. rujna 1922.

25 Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1924/25, Zapisnik VI. redovne sjednice profesorskoga zbora mudroslovnog fakulteta, držane dne 30. lipnja 1925., Prilog IV., Predlog za popunjenje II. katedre za geografiju na filozofskom fakultetu na kr. sveučilištu u Zagrebu (Ferdo Koch i Fran Tućan), 30. lipnja 1925.

26 Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1924/25, Zapisnik VI. redovne sjednice profesorskoga zbora mudroslovnog fakulteta, držane dne 30. lipnja 1925., pismo Jovana Cvijića Ferdinandu Kochu, 30. svibnja 1925.

27 Dušan Bajagić, „Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Tokovi istorije*, br. 4, 2006, 142; Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije*, 161.

28 Bajagić, „Stjepan Radić kao ministar prosvete“, 142-143.

29 Radić je bio ministar prosvjete između studenog 1925. i travnja 1926. Ljubodrag Dimić iznosi brojku od čak 47 smjena ministara između 1918. i 1941. godine; mnogi su ministri dužnost obnašali više

kim interesima, te da je za cilj imao očuvanje hrvatskog karaktera sveučilišta. Drugi su Radićevu akciju smatrali tek odgovorom, odnosno „ispravkom“ protupropisnog kadroviranja na zagrebačkome sveučilištu u režiji Svetozara Pribićevića, koji je protežirao jugoslavenski orijentirane nastavnike.³⁰ Slična, iako manje dramatična situacija na ljubljanskom sveučilištu koja je uključivala etničku pripadnost nastavnika, upućuje na zaključak da je kadrovska politika itekako bila vođena nacionalnim, kao i znanstvenim pitanjima; kada se 1926./1927., odlaskom Artura Gavazzija, otvorila pozicija na katedri za geografiju na ljubljanskom sveučilištu, slovenski geograf Anton Melik dolazio je u obzir kao kandidat na katedru za geografiju i za povijest³¹ – no za potonju je postojao dovoljan broj slovenskih kandidata, dok je nakon šestogodišnjeg mandata hrvatskog geografa, Melik postao prvi Slovenac na čelu katedre za geografiju. Ono što upada u oči jest činjenica da u raspravi Fakultetskog vijeća Mudroslovnog fakulteta u Zagrebu Radovanovićevo nacionalnost nije bila spominjana, već proceduralne neregularnosti i znanstvene kvalifikacije umirovljenih odnosno otpuštenih profesora, uključujući i Radovanovića. Već sâm imenovanje tih nastavnika bio je udar na autonomiju Sveučilišta, smatrali su neki članovi vijeća, jer ga je nametnula središnja vlast, a njihovo umirovljenje naprosto je ispravilo problem.³²

Ideja o ponovnom imenovanju Radovanovića tek je kratko razmatrana i odbačena, pa je postavljeno pitanje njegovog „nasljednika“. Za nositelja katedre fizičke geografije imenovan je Artur Gavazzi (1861.-1944.), koji je tada još predavao geografiju na ljubljanskom sveučilištu, no i njegovo imenovanje bilo je osporeno. Geolog Fran Tučan podsjetio je na „poraznu kritiku“ koju je Artur Gavazzi dobio prilikom prve prijave na Mudroslovnom fakultetu.³³ Botaničar Vale Vouk ustvrdio je da „Radovanović, za koga se kao svog učenika zauzeo prof. Cvijić, uglavnom je antropogeogra[f], ima vrlo malo priloga iz fizikalne geografije. Za ovu stolicu bio bi najpodesniji prof. A. Gavazzi“. ³⁴ Povjesničar Ferdo Šišić bio je iznenađen što se, umjesto mlađeg kandidata, „preferira stariji naučenjak“ (Gavazziju je tada bilo 65 godina), te je istaknuo „čudnovat je i slučaj, da bi došao otac i sin na isti fakultet“, upućujući na Arturovog sina, etnologa Milova-

puta, no nitko dulje od ukupno tri godine. Dimić zaključuje „Sa svakim novim ministrom dolazili su novi pomoćnici i novi načelnici odeljenja, što je smene činilo dramatičnijim za kontinuitet kulturnog i prosvetnog pregnuća. Kultura i prosvetna politika tako je gubila načelan a dobijala izrazit politički, partijski i lični pečat ministara i partijskih funkcionera raspoređenih u ministarstvo...“ Vidi Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, 3 vol., Beograd 1997, 3:429.

30 Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije*, 161.

31 Ivan Gams, „O pomenu Antona Melika za slovensko geografiju“, *Geografski vestnik*, 78, br. 1, 2006, 81.

32 Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1925-26, Zapisnik izvanredne sjednice profesorskog zbora filozofskoga fakulteta držane dne 17. februara 1926. u 9 sati prije podne.

33 Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1925-26, Zapisnik ad hoc profesorskog zbora mudroslovnog fakulteta u subotu 27. veljače 1926. u 9 sati, točka 4, popunjenje stolice za fizikalnu geografiju.

34 Isto.

na Gavazzija, koji je tada započinjao svoju karijeru na Mudroslovnome fakultetu.³⁵ K tome je jedan od devetorice umirovljenih profesora, povjesničar književnosti Branko Vodnik (1879-1926), reagirao u nizu članaka objavljenih u *Jugoslavenskoj knjivi* tijekom prve polovice 1926. godine. U kontekstu „reakcionarno-plemenske grupe“³⁶ na zagrebačkom sveučilištu, Vodnik je tek ovlaš spomenuo Artura Gavazzija, no u posebno nepovoljnom svjetlu je pisao o dugogodišnjem profesoru geografije na zagrebačkom sveučilištu, Milanu Šenoi, rekavši za njega da „naučenjak nije bio zapravo nikada, a pogotovo otkad je postao profesorom našega univerziteta, na kojemu nažalost kroz pet decenija života nije bilo geografa naučenjaka, koji bi za tu nauku stvorio nešto pozitivno“.³⁷

Osim političkih stavova, osobna poznanstva te odnosi među akademskim središtima i znanstvenim tradicijama izbili su u prvi plan u *votum separatum*-u Frana Tućana, koji je nastavio podupirati Radovanovićevu kandidaturu, tvrdeći da „njegova sprema u fizičkoj geografiji mora da je svakako solidna već i zbog toga, što je on učenik velikoga našega geomorfologa, dakle fizičkoga geografa, Jovana Cvijića, koji je silnom energijom radio oko toga, da stvori svoju geografsku školu i on ju je stvorio. A jedan od tih njegovih učenika, po izjavi samoga profesora Cvijića, koju je meni naustice dao, i o čemu je on imao prilike da u jednom pismu, koje je bilo prikazano povodom prvoga izbora g. Radovanovića, to i potvrdi, jest baš g. Radovanović. On u njega polaže najveće nade kao naučnoga radnika na polju fizičke geografije ili geomorfologije [,] glavne discipline fizičke geografije“.³⁸ Nadalje, Tućan je hvalio uspjeh s kojim je Radovanović u svojoj disertaciji³⁹ povezivao geomorfologiju, hidrologiju, klimatologiju, biogeografiju, te utjecaj okoliša na kulturu i društvo.

Pretpostavka Žarka Dadića, da se Cvijić, budući da je on Radovanovića „svojedobno predložio za izvanrednog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu“, „vjerojatno pobrigao za njegovu budućnost“, pokazala se ispravnom.⁴⁰ Budući da 1926. u Skopju katedra za etnologiju i etnografiju nije bila popunjena, Petar S. Jovanović pisao je Cvijiću: „Primoran takvim okolnostima rešio sam se i sa kolegama zdogovorio, te sam Voju predložio za honorarnog profesora za Etnologiju i Etnografiju. Voja je rado pristao. Rađeći na ispitivanju naselja i porekla stanovništva u ovim krajevima, izgleda mi, da je Voja dosta ušao u etnografske probleme, i da će s potrebnom pripremom moći držati ova predavanja. Pravo da Vam kažem, izgleda mi da je baš stručno formiran geograf,

35 Isto. Artur i Milovan Gavazzi zaista su bili rijedak slučaj „znanstvene dinastije“ u međuratnoj Jugoslaviji, no drugdje su postojali znatno utjecajni i poznatiji slučajevi, poput obitelji Exner. Vidi Deborah Coen, *Vienna in the Age of Uncertainty: Science, Liberalism, and Private Life*, Chicago 2007.

36 Branko Vodnik, „Prilozi za istoriju Filozofskog fakulteta u Zagrebu“, 3. dio, *Jugoslavenska knjiva* 10, br. 8, 1926, 266-270.

37 Isto, 268.

38 Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1925-26, Prilog XII., Prijedlog za popunjenje ispražnjene stolice za fizikalnu geografiju (Fran Tućan), 25. veljače 1926.

39 Vojislav Radovanović, *Tikveš i Rajec: antropogeografska ispitivanja*, Beograd 1924.

40 Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u osračju politike i ideologije*, 167.

a specijalno antropogeograf, mnogo sposobniji da uđe u etnološke probleme, nego ma ko drugi. Slične su metode naučnog rada; materijal se skuplja i ulazi se u probleme na terenu a ne iz literature“.⁴¹ Radovanović je tako kao honorarni profesor počeo predavati etnologiju Srbije, Balkana, Jugoslavije, južnoslavenskih zemalja, ali i Australije i Ocea-nije.⁴² No već je sljedeće akademske godine počeo predavati i antropogeografiju, koja je bila okosnica njegovog znanstvenog i nastavnog rada tijekom 1930-ih godina.⁴³ Radova-novićeve kratka epizoda sa Sveučilištem u Zagrebu upućuje na nemogućnost izgradnje koherentne i jedinstvene znanstvene mreže u Jugoslaviji, koja bi bila dublja od transfera ideja. Nacionalna pripadnost sveučilišnih nastavnika geografije, kao i njihov istraživač-ki interes, pokazuju da su akademska središta, odnosno centri geografskog istraživanja, u prvoj Jugoslaviji prvenstveno zadržali nacionalno obilježje, pogotovo nakon što je Ar-tur Gavazzi prešao s ljubljanskog na zagrebačko sveučilište 1926./1927. godine.⁴⁴

Iako politički značajan čin, umirovljenje Vojislava Radovanovića, kao i ostalih profesora, i povratak Artura Gavazzija u Zagreb ne treba olako shvatiti kao pobjedu protu-unitarističke struje ili, Vodnikovim riječima, „reakcionarno-plemenske grupe“ na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. U okvirima geografske znanstvene mreže ono nije nužno osporilo Cvijićev povlašteni položaj, jer je i sâm Gavazzi bio u bliskim od-nosima s Cvijićem, kao što pokazuje njihova korespondencija još od 1890-ih godina.⁴⁵ Gavazzi se tijekom cijele karijere bavio gotovo isključivo temama iz fizičke geografije, posebice meteorologijom. Njegovo političko opredjeljenje razmjerno je teško iščitati iz njegovih radova, no iz komentara u prikazu knjige *Jugoslavija: zemljepisni pregled* Antona Melika iz 1921., moguće je zaključiti da Gavazzi nije prihvaćao tezu o jedin-stvu Jugoslavena.⁴⁶ Stoga je nužno razlikovati političko opredjeljenje i poziciju unutar znanstvene mreže.

41 Arhiv SANU, 14460-IV-a-38, pismo Petra S. Jovanovića Jovanu Cvijiću, 27. studenog 1926.

42 *Univerzitetski kalendar za školsku 1927-1928 godinu: Pregled predavanja za zimski semestar 1927-28 godine*, Beograd 1927, 63; *Univerzitetski kalendar za školsku 1927-1928 godinu: Pregled predavanja za letnji semestar 1927-28 godine*, Beograd 1928, 65-66.

43 *Univerzitetski kalendar za školsku 1928-1929 godinu: Pregled predavanja za letnji semestar 1928-29 godine*, Beograd 1929, 76-77.

44 Odluka o imenovanju donesena je 1926., kao što napominju Branko Hanžek, Tatjana Kren i Mar-ko Vučetić, „Geoznanstvenik Artur Gavazzi: nepoznato (rijetko ili nikad objavljeno) o poznatome“, *Privredoslovlje – časopis odsjeka za privredoslovlje i matematiku Matice hrvatske*, 12, br. 1-2, 2012, 3-48. No Gavazzijeva predavanja bila su navedena u redu predavanja Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 1926./1927., dok je u redu predavanja ljubljanskog sveučilišta za ljetni semestar Gavazzi 1926./1927. naveden kao profesor Sveučilišta u Zagrebu i honorarni nastavnik u Ljubljani, tako da točno vrijeme njegova prelaska iz Ljubljane u Zagreb i dalje nije u potpunosti jasno. Usporedi *Red predavanja u Kr. sveučilištu Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu u zimskom poljeću 1926./27.*, Zagreb 1926, 17; *Akademičke vlasti, osoblje, ustanove i red predavanja u Sveučilištu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu u ljetnom poljeću 1926./27.*, Zagreb 1927, 82; *Seznam predavanj na Univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za letni semester 1927.*, Ljubljana 1927, 4.

45 Arhiv SANU, 13484-224-1-27, pisma Artura Gavazzija Jovanu Cvijiću.

46 Melikovu tvrdnju da je Jugoslavija „tvorba samo enega naroda, tj. jugoslovanskoga, ki se nahaja v stanju narodnega nastajanja iz treh narodnih delov: srbskega, hrvatskega in slovenskega“ Gavazzi je

Dok je Radovanovićeve znanstveno-nastavna karijera povezivala Beograd, Skopje i, neuspješno, Zagreb, karijerni put Artura Gavazzija odveo ga je u sva tri nacionalna središta međuratne Jugoslavije. Gavazzi je studirao povijest i geografiju u Zagrebu, gdje je diplomirao 1886., nakon čega je nastavio studij u Beču 1890.-1891., u isto vrijeme kad je ondje studirao i Jovan Cvijić (1890.-1893.), te je ondje doktorirao.⁴⁷ Nakon neuspješnog pokušaja habilitacije na Sveučilištu u Zagrebu 1894.,⁴⁸ Gavazzi je predavao geografiju u gimnaziji, da bi 1910. kao honorarni nastavnik počeo predavati geografiju na zagrebačkom sveučilištu. Već naredne godine, 1911., postao je slobodni docent na Univerzitetu u Beogradu, gdje je predavao fizičku i astronomsku geografiju. Godine 1920. imenovan je profesorom geografije na ljubljanskom sveučilištu, gdje je ostao do akademske godine 1926./1927. Samo nekoliko mjeseci nakon što je preuzeo dužnost na Sveučilištu u Zagrebu, Gavazzi je otišao u mirovinu, ali je nastavio predavati te se do kraja života bavio znanstvenim radom. Njegov odlazak u Ljubljani bio je, barem djelomično, i pokušaj uspinjanja u akademskoj hijerarhiji; u Zagrebu je Šenoa postao redoviti profesor 1917. godine, a Gavazzijev *cursus honorum* bio je zapriječen još kada mu nije odobrena habilitacija, zato što ponavljanje postupka nije bilo moguće.

Prije nego što mu je ponuđena pozicija u Ljubljani, Gavazzi se tijekom zime 1919.-1920. u nekoliko navrata prijatelju i kolegi Cvijiću žalio na svoju tešku financijsku situaciju i nemogućnost dobivanja posla na Sveučilištu u Zagrebu. Gavazzi je bio raspoređen u gimnaziju, što je smatrao nepravednim zbog svoje dobi, iskustva i članstva u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Obratio se Cvijiću za savjet i pomoć, pogotovo u obliku pozicije na sveučilištu.⁴⁹ No prije nego što ga je Cvijić predložio za nositelja novoosnovane katedre za geografiju u Skopju, stigla mu je ponuda s ljubljanskog sveučilišta. Isprva je bilo predviđeno da će njegov boravak u Ljubljani biti privremen – „dok se ne nađe koji Slovenac“ – no ubrzo mu je ponuđena trajna pozicija, koju je prihvatio bez konzultacije s Cvijićem.⁵⁰

Gavazzi nije bio jedini Hrvat na dvama institutima za geografiju u Ljubljani tijekom 1920-ih. U ranim 1920-ima, studij geografije ondje je završavao Ivo Rubić (1897.-1961.), koji je ranije studirao u Zagrebu i Beču, a diplomirao je u Ljubljani 1923. Rubić

komentirao riječima: „To je moguće umljivo politikom, ker pa jaz politike ne razumem, ne morem te teze razumeti. Za mene danas ni ene jugoslovanske narodnosti, ampak celih pet: slovenska, hrvatska, srbska, bolgarska in – pa brez zamere – macedonska, ki bo trajala vse dotlej, ko se bo opredelila.“ Artur Gavazzi, prikaz knjige *Jugoslavija: zemljepisni pregled, I. del*, autora Antona Melika, *Ljubljanski zvon*, 41, 1921, 695.

47 Disertacija je bila naslovljena *Der Flächeninhalt der Flussgebiete in Kroatien*. Vidi i Oto Oppitz, „Artur Gavazzi“, *Geografski glasnik*, 8-10, 1939, 7.

48 Hanžek, Kren i Vučetić, „Geoiznanstvenik Artur Gavazzi“, 10-12.

49 Arhiv SANU, 13848-224-19, pismo Artura Gavazzija Jovanu Cvijiću, 23. listopada 1919.

50 Arhiv SANU, 13848-224-23, pismo Artura Gavazzija Jovanu Cvijiću, 15. ožujka 1920. Nažalost, ostaje nejasno što je Gavazzi implicirao kada je na kraju svoga pisma rekao: „U drugu ruku, možda je dobro da baš ja idem u Ljubljani a to iz izvjesnih razloga, koje ne ću da navedem u pismu zbog cenzure, a koje ću Ti uskoro usmeno saopćiti“. Također je moguće da Cvijić, koji mu je izašao u susret, nije najbolje primio vijest, jer se Gavazzi opetovano ispričavao.

je pripadao prvom naraštaju geografa koji su školovanje završili u Jugoslaviji.⁵¹ Tako je generacija studenata geografije koji su završili studije nakon kraja Prvoga svjetskog rata i uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na „nacionalnim“ sveučilištima bila prva generacija jugoslavenskih geografa u potpunijem smislu riječi. Rubić je kratko vrijeme bio Gavazzijev asistent u Ljubljani, 1923.-1924. godine, nakon čega je predavao u splitskoj gimnaziji. Godine 1930.-1931. studirao je u Berlinu, a po povratku u Jugoslaviju objavio je svoje dojmove o kasno-vajmarskoj Njemačkoj u knjizi *Nova Njemačka*.⁵² Na jednom planinarskom izletu tijekom ljeta 1923. godine, s kolegama sa studija u Ljubljani došao je na ideju da se pokrene znanstveni časopis *Geografski vestnik*, po uzoru na stariji *Glasnik (srpskog) geografskog društva*.⁵³ Njegovi slovenski kolege nadali su se da bi Rubić mogao pomoći povezivanju slovenskih i hrvatskih geografa, no sa slabim rezultatima. Godine 1925., kada je u Ljubljani pokrenut *Geografski vestnik*, Rubić se već preselio u Split, no nastavio je obavljati dužnost pomoćnika urednika iz Splita – te se činio podjednako udaljen od svih visokoškolska centra geografije u državi.

Rubić se 1935. godine neuspješno natjecao za docenturu na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu. Unatoč Gavazzijevoj pohvalnoj preporuci,⁵⁴ Rubić je bio optužen da je njegov rad o otoku Palagruži plagijat.⁵⁵ Njegova ponovljena prijava 1940. godine također je bila žustro komentirana, a ranije optužbe o plagijatu bile su ponovljene te je dio članova Fakultetskog vijeća smatrao da prijavu ne bi trebalo uopće uzeti u obzir. Nekolicina profesora smatrala je da se radilo o tiskarskoj grešci – da su bilješke slučajno izostavljene – no većina se složila da je riječ o plagijatu te da je Rubić čak pogrešno interpretirao dijelove rada.⁵⁶

51 Valja napomenuti da je broj geografa školovanih na Sveučilištu u Zagrebu i u vrijeme Austro-Ugarske bio razmjerno malen. Primjerice, nakon Milana Šenoe, koji je prvi stekao doktorsku titulu 1895., Dragutin Feletar je spomenuo sedam doktorskih disertacija obranjenih između 1918. i 1945. To su: Zvonimir Dugački, 1927.; Oskar Reya, 1928.; Oto Oppitz i Branimir Gussich, 1929.; Dragan Zbožinek i Aron Fleischman, 1932.; te Rudolf Petrović, 1942. Vidi Dragutin Feletar, „Pregled razvoja geografije u Hrvatskoj“, *Acta Geographica Croatica*, 28, 1993, 14. Lista je dulja ako se pribroje i studenti koji su studirali drugi studijski program uz geografiju, a njihove disertacije su pripadale srodnim disciplinama, poput etnologije, mineralogije i, učestalo, povijesti. Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Doktorati 1878-1933; Doktorati 1933-2010.

52 Ivo Rubić, *Nova Njemačka*, Split 1931.

53 Valter Bohinec, „O rojstvu in prvih začetkih Geografskega vestnika“, *Geografski vestnik*, 47, 1975, 177-179.

54 Hrvatski državni arhiv, 1479, pismo Artura Gavazzija dekanu Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 14. svibnja 1935.

55 Ivo Rubić, „Palagruža“, *Jadranska straža*, 7, br. 4, 1929, 103-5 i 7, te br. 5, 1929, 128-132. Rubić je optužen da je plagirao rad Augusta Ginzbergera, „Beitrag zur Kenntniss der Flora der Scoglien und kleineren Inseln Süd-Dalmatiens“, *Österreichische Botanische Zeitschrift*, 70, br. 9-12, 1921, 233-248.

56 Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1939-40, Zapisnik V. redovne sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 17. travnja 1940., točka 6. Pitanje natjecanja dra. Ive Rubića za sveučilišnu docenturu s obzirom na zaključak Savjeta od 3. VII. 1935. o njegovoj privatnoj docenturi.

Ako je politička dimenzija slučaja Vojislava Radovanovića 1926. godine bila tek u drugome planu – odnosno, odnosila se na okolnosti imenovanja i razrješenja nastavnika, a ne na Radovanovićevu nacionalnu pripadnost – Rubićeva politička nepodesnost bila je posebno naglašena u raspravi Fakultetskog vijeća. Slavist Stjepan Ivšić ustvrdio je da „dr. Rubić nema dignitet za sveuč[ilišnog] docenta“ zato što je „u doba diktature, kad je hrvatski narod proganjan ... došao na predizborni sastanak Grge Andjelinovića u Splitu, u kojem je ovaj veličao program 6. januara“ te se tom prilikom u javnom govoru okomio „na defetiste, koji ne će da idu na izbore, u kojima je poljuljana ideja jugoslavenstva“. ⁵⁷ Ivšić je također implicirao da je Rubić stajao iza anonimnog letka „u kojem se raspravlja o popunjavanju geografskih katedra na našem Fakultetu“, u kojem su posebno bili napadnuti prof. Šenoa te Rubićev protukandidat, Zvonimir Dugački. Ivšićev prijedlog da se „molba Rubića iz natječaja izluči“ jednoglasno je prihvaćena, a Zvonimir Dugački izabran je za docenta. ⁵⁸ U Rubićevu slučaju politička i znanstvena dimenzija problema bile su puno izraženije isprepletene nego u slučaju Vojislava Radovanovića. K tome, Beograd je bio isključen iz procesa: Cvijić je umro 1927., a njegovi nasljednici Borivoje Ž. Milojević i Pavle Vujević nisu održavali podjednako bliske kontakte s drugim središtima geografske mreže poput njihova prethodnika te nisu ni mogli na usporediv način utjecati na kadrovska rješenja van Beograda i Skopja, već je prijevor oko Rubićeve prijave ostao unutar okvira zagrebačkog sveučilišta.

Slučaj slovenskog geografa Oskara Reye (1900.-1980.) u jednu je ruku bio obrnuti odraz Rubićeva slučaja. Nakon studija geografije u Ljubljani i Beogradu, Reya je doktorirao u Zagrebu 1929. godine. Bavio se fizičkom geografijom i specijalizirao je meteorologiju, a razdoblja njegovog boravka u Ljubljani i Zagrebu podudarala su se s kretanjem Artura Gavazzija, koji je utjecao na usmjerenje i razvoj Reyine karijere. Poveznica s Gavazzijem još jače dolazi do izražaja kada se u obzir uzme činjenica da je Reya radio doktorat u Zagrebu za vrijeme dok je u Ljubljani bio zaposlen kao asistent. Anton Melik, Gavazzijev nasljednik na čelu katedre za geografiju na Sveučilištu u Ljubljani, bio je manje zainteresiran za meteorologiju od Gavazzija, a tijekom međuratnog perioda prvenstveno se bavio antropogeografskim temama kao i fizičko-geografskim temama, no ne i meteorologijom, što je vjerojatno doprinijelo Reyinoj odluci da doktorat završi u Zagrebu, pod Gavazzijevim mentorstvom.

Između 1921. i 1926., Gavazzijev asistent u Ljubljani bio je slovenski geograf Valter Bohinec (1898.-1984.). Godine 1923. Bohinec je zatražio slobodnu studijsku godinu kako bi u Heidelbergu pohađao predavanja čuvenog njemačkog geografa Alfreda Hettnera (1859.-1941.). Gavazzi je prethodno stupio u kontakt s Hettnerom, koji je „izjavil pismeno g. prof. Gavazziju, da bo prosilca [Bohinca] rad sprejel v krog svojih

⁵⁷ Isto, 12.

⁵⁸ Središnji arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sjednički zapisnici 1939-40, Zapisnik VI. redovne sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 24. lipnja 1940., točka 5. Izvještaj o rezultatu natječaja za docenturu ili izvanrednu profesuru iz antropogeografije s regionalnom geografijom i prijedlog dra. Milana Šenoa, da se za docenta izabere asistent dr. Zvonimir Dugački.

mladih geografov“.⁵⁹ Gavazzi je podupirao aspiracije svog asistenta te je osigurao da za vrijeme Bohinčeva odsustva Ivo Rubić privremeno preuzme njegovu dužnost, ustvrdivši da „toplo priporoča prošnju g. dr. Valterja Bohinca, ker je on v resnici vreden podpore, vesten in marljiv ter ima že mnogo strokovnega znanja. Ker se prosilec največ bavi z antropogeografijo, bi bilo vsekako želeti, da gre v Heidelberg, kjer bo mogel poslušati enega od najboljših takih znanstvenikov. Podpisani [Gavazzi], ki navsezadnje ne bo mogel več mnogo let delovati na univerzi, mora poskrbeti tudi za naraščaj in izmed boljših mladih geografov izabrati najboljšega za svojega naslednika“.⁶⁰ Tijekom boravka u Heidelbergu Bohinec je posredovao između profesora geografije u Marburgu, Leonharda Schultze-Jene (1872.-1955.), kojega su zanimali statistički podaci o Makedoniji, i Cvijića.⁶¹ Nažalost, rezultat Bohinčeva boravka u Heidelbergu u smislu recepcije Hettnerovih antropogeografskih ideja – prvenstveno korologije, koja proučava areale odnosno regije koje su, prema Hettneru, temeljna jedinica zemljine površine, a kojom se bavi *Länderkunde*⁶² – ili trajnih poznanstava koje je ondje uspostavio, velikim je dijelom ostao nerazjašnjen. Gavazzijevo pismo potpore upućuje na zaključak da je Bohinca smatrao glavnim kandidatom za svog nasljednika. No do toga nije došlo, već je izabran Anton Melik (1890.-1966.), koji je postao jedan od najutjecajnijih jugoslavenskih geografa 20. stoljeća.

Zaključak

Spomenuti slučajevi mobilnosti između sveučilišnih središta u prvoj Jugoslaviji te korespondencija i pozadinski sukobi i pregovori otkrivaju dinamiku znanstveno-nastavnih ustanova i upućuju na važnost osobnih odnosa unutar geografske mreže u Jugoslaviji i inozemstvu. Bitno je napomenuti da su u proces odlučivanja bili uključeni i mnogobrojni drugi znanstvenici osim geografa. Dok se članovi raznih fakultetskih vijeća koji su dolazili iz disciplina manje povezanih s geografijom načelno nisu izravno uplitali u pitanja vezana uz geografiju, znanstvenici iz srodnih disciplina, poput geologije, antropologije ili povijesti, često su se aktivno uključivali u rasprave, te na taj način svojim znanstvenim zanimanjem i afinitetima, pogledima na geografiju i shvaćanjem njene uloge u širem kontekstu znanosti iz perspektive svojih matičnih disciplina, kao i osobnih kontakata – posebice s Cvijićem – utjecali na geografiju kao znanstveno polje.

59 Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulta, Osebne zavede, 4/64, Dr. Bohinc Valter, dokument 1838-1923, Valter Bohinec Upravnemu svetu Filozofske fakultete Univerze SHS v Ljubljani, 5. listopada 1923.

60 Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulta, Osebne zavede, 4/64, Dr. Bohinc Valter, dokument 1838, Artur Gavazzi Univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani, 5. listopada 1923.

61 Arhiv SANU, 13484-125, pismo Valtera Bohinca Jovanu Cvijiću, 9. travnja 1924.

62 Livingstone, *The Geographical Tradition*, 262-71.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji očuvan je policentrični karakter geografske mreže, ne samo u institucionalnom smislu, već i u smislu usporednog radije nego komplementarnog razvoja geografije. Pogotovo nakon Cvijićeve smrti, Beograd i Skopje nastavili su činiti jedinicu za sebe, dok su se manji centri u Zagrebu i Ljubljani nastavili razvijati razmjerno neovisno jedan od drugoga. Nakon Radovanovićeve propalog imenovanja u Zagrebu i Gavazzijevih šest godina u Ljubljani, katedre za geografiju postale su hrvatska i slovenska, u smislu nacionalnosti znanstvenika koji su ih držali. No, kako prijepori oko imenovanja Radovanovića, Gavazzija i Rubića na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu pokazuju, politički odnosi snaga među znanstvenicima – pa tako i među geografima – bili su znatno složeniji.

SUMMARY

Outlines of a Scientific Network in the Making: Communication Channels as an Integrative Factor in Geography in Interwar Yugoslavia

The article examines several important factors that facilitated – as well as obstructed – closer connections between academic institutions and geographical traditions in Zagreb and Belgrade. These institutions have been developed since the late nineteenth century, and in Ljubljana and Skopje they were established after the creation of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. The scientific formation, under a strong influence of the German geographical tradition, common to the most prominent geographers active in interwar Yugoslavia, the drastically changed political situation created by the establishment of the Yugoslav state, and the towering figure of the Serbian geographer Jovan Cvijić are singled out as some of the most important integrative factors. An analysis of debates over academic positions and mobility of scientists during the 1920s and 1930s addresses the question whether there was – and if it was possible in the first place – an attempt to create geography as unified and coherent scientific field in interwar Yugoslavia, or the geography had remained split in several academic traditions with national marks. The article discusses the neglected or unknown connections between geographers in Belgrade, Ljubljana, Skopje, and Zagreb, which have hitherto been treated as isolated episodes in the history of geography in Croatia and Yugoslavia, and points to the persistence of polycentricism.

Keywords: history of science, geography, scientific field, communication channels, The Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia